

Sanja ROIĆ*
Sveučilište u Zagrebu

ALBERTO SAVINIO I BALKAN

Dragoj prijateljici Julijani Vučo posvećujem
ovaj rad o Saviniju, Balkancu, Parižaninu i Rimljaninu.

Godine 1891. godine rođen je u Ateni dječak po imenu Alberto De Chirico u talijanskoj obitelji Evarista, inženjera na željeznici, i Gemme Cervetto. Novo ime, odnosno pseudonim Alberto Savinio, odabrat će za vrijeme svog prvog boravka u Parizu započetog 1910. godine kako bi se razlikovao od starijeg brata, najpoznatijeg predstavnika metafizičkog slikarstva i također pisca, Giorgia De Chirica. Grčka, Francuska i Italija Saviniove su duhovne domovine, a danas ga i talijanska i francuska književnost smatraju svojim piscem. Muzički talent pokazao je još kao dječak, bio je kompozitor i muzikolog. U Italiji je poznatiji kao slikar. Umro je kao profesionalni pisac u Rimu 1952. godine.

Kad je Alberto u Ateni napunio četrnaest godina umro mu je otac. Tada je s majkom i bratom napustio Balkan te su nakon kratkog boravka u Italiji otišli u tadašnje evropsko kulturno središte München, a zatim u Pariz. S početkom Prvog svjetskog rata prijavio se kao dobrovoljac u Italiji odakle su ga kao prevodioca s novogrčkog poslali u Bitolu, u današnju Sjevernu Makedoniju. Grčko odnosno balkansko kulturno i civilizacijsko nasljeđe prisutno je u cijelom njegovom književnom i slikarskom opusu.

Knjiga *Tragedija djetinjstva*, nadrealna autobiografija koja (u skladu s idejama koje je izložio napuljski filozof Giambattista Vico) započinje bajkovitim vremenom, vremenom bogova, kojemu slijedi vrijeme heroja a potom vrijeme ljudi. Savinio izlaže životopis djetinjeg *ja* u kojem se prepleću san i zbilja a Kronos, bog vremena ne postoji. Život pripada prostoru

---

* sanja.roic@gmail.com

u koji je smješteno prvo dječakovo sjećanje vezano za bolest: „Putovao sam beskrajno dugo praznim hodnicima, prostranim pustim sobama. Naše ogromne sjene pratile su nas na zidovima” (Savinio 1978: 7). Sjećanje seže čak do čina samog rođenja u užarenoj bijeloj zgradici koju je posluga morala polijevati vodom: „Evo naše kuće, miroljubivog stvora koji je čuvao obiteljske tajne i tajne generacija u prolazu. Untrašnjost joj se razara, širi se crnina prozora i proždire bjelinu pročelja” (*Isto*: 89).

Dječakovo *ja* dekonstruira prostor kuće i prenosi ga u miris, vonj otpadaka, svjetlo, zvuk u hitrim višedimenzionalnim sekvencama koje tom domaćem prostoru pripisuju nadrealna svojstva, jer dijete je, po njemu, prirodni nadrealist: dijete uspijeva spojiti ono što je po svojoj prirodi nespojivo (*Isto*: 131) i proizvesti emocije na način koji nalikuje Pirandellovom humorizmu.

U romanu *Djetinjstvo Nivasia Dolcemare* dječak Nivasio i njegov otac Visanio nose imena-anagrame imena Savinio. Enterijeri u kojima se kreću smješteni su u „prijestolnicu Balkanije”, Atenu. U zbirci biografskih kratkih proza *Pričajte, ljudi svoju priču* piše o slikaru Arnoldu Böcklinu koji je imao četrnaestoro djece i svaki se put kad je njegova žena rađala osjećao tako loše da je morao leći u krevet. Savinio to komentira ovako: „U nekim zemljama Balkanije muž liježe u krevet nakon ženinog porođaja i prima čestitke rodbine i prijatelja. Svaki je simbol odraz neke zbilje” (*Isti* 1977 b: 46).

Napustivši Grčku 1905. majka i sinovi De Chirico odlaze brodom u Italiju a godinu dana kasnije u bavorski München, prema preporuci atenskih slikara, pripadnika Minhenske škole. Stariji sin Giorgio pohađa Umjetničku akademiju a mlađi Andrea razvija svoj muzički talent kod Maxa Regera. Tu su upoznali Bruna Barillija i Danicu Pavlović, a u Parizu i Rimu će kasnije sretati njihovu kćer Milenu. Mlađi Andrea odlazi 1910. u Pariz, slijede ga majka i brat. Ondje upoznaje Apollinairea i ulazi u krug umjetnika (Picasso, Picabia, Paul Guillaume, Max Jacob, Jean Cocteau) oko časopisa *Les Soirées de Paris*. Albert von Chirico, kako se u to vrijeme potpisivao, komponira i održava koncerte. Svoje prve književne radove *Le drame et la musique* i *Les chants de la mi-mort*¹ potpisuje imenom Alberto Savinio.² Njih recenzira 1915. prijatelj Guillaume Apollinaire u časopisima *Mercur*

¹ “Mi-mort”, polu-smrt, odnosi se na oniričko. Tekst kasnije ulazi u sastav romana *Hermaphrodito* (Savinio 1995a: 3–21).

² U Francuskoj je Nino Frank smatrao da je uzor za taj pseudonim bio francuski prevodilac Albert Savine, koji je između ostalih preveo na francuski Thomasa de Quinceya. Njega su braća De Chirico smatrala klasikom, a i on je bio uvršten u Bretonovu *Antologiju* (Breton 1950: 65–70).

de France i Paris Journal. Te godine Italija ulazi u rat i braća se, potaknuta Apollinaireovim primjerom,³ ukrcavaju na Gare de l'Est u vlak za Firencu gdje se prijavljuju vojnim vlastima koje ih šalju u Ferraru. Giorgio ostaje na bolničkom odjelu, a Andrea je raspoređen na front kao vojni tumač najprije u Bitolu pa u Solun.

O tom periodu svog života Savinio piše u zbirci *Zaljubljeni Ahil*. Mladi dobrovoljac raspoređen je u gradić čije ime priziva „mirno pribježište za molitvu” (*Isti* 1993: 21), Monastir. U stvarnosti je Monastir–Bitolia „mračan i dalek grad” (*Isto*: 22) natkriljen sa zapada planinskim vrhovima, grad u kojem su dani kratki a sumrak dolazi prerano. Tumač je smješten u prostoriju čija su okna zastrta „grčkim i srpskim novinama”⁴ a njegove prevodilačke sposobnosti iskazuju se prilikom potrage za kurtizanom: „Kde je turkinja?” „Ni ćemo gena” (*Isto*: 25).⁵ Potom svom drugu objašnjava tko je dječak s bijelim kečetom; „On nije ni Arapin ni Turčin. Šiptar je. Oni govore jedan od manje odnarođenih derivata jezika Pelazga” (*Isto*: 24).⁶ Iz Soluna se 1918. vratio u Milano gdje će u časopisu *Il Mondo* dvije godine kasnije objaviti prozu „Hermetični san”.⁷

Godine 1925. objavljuje *Kuću duhova* u kojoj se sjeća svog boravka u Parizu prije rata. U kavani Café de la Paix odmah bi prepoznao Balkance: „Na lijevoj strani, nekoliko mladića maslinastog tena, nesumnjivo pristiglih iz Balkanije kako bi se podučili u trgovačkom umijeću, bili su prepoznatljivi-

³ Dobrovoljac u ratu, Apollinaire će postati Francuz i umrijeti od posljedica ranjavanja. Marco Sabbatini smatra da je Savinio odabrao ime Alberto jer se tako zvao i Apollinaireov brat (Sabbatini 1991). O svom prijateljstvu s Apollinaireom pisao je Savinio u više navrata (Savinio 1976: 91–98; Savinio 1977: 99–106; Savinio 1989: 126–129; 242–245; 539–542 i dr.), između ostalog: „Bilo je u Apollinaireu nešto malo od istočnjaka, od Balkanca: kompleks manje vrijednosti i istočnjaka i Balkanca spram ‘snažnih’, ‘jakih’, ‘plemenitih’ nacija Zapada. [...] Roditelje ne možemo odabrati, ali naciju da” (Savinio 1989: 541).

⁴ Kasnije navodi o kojim se novinama radi: *Pravda, Embròs, Velika Srbija* (*Isto*: 29).

⁵ „Gdje je Turkinja? Mi hoćemo ženu!” Savinio označava i naglaske, nevjesto transkribira, ali je tekst ipak razumljiv.

⁶ Pelazgima su Grci smatrali domoroce a prema nekim teorijama (von Hahn) jezik im je bio albanski.

⁷ *Il Mondo* 1920. (6) 21, str. 161–2, francuski prijevod u Tramuta 2013: 37–50. Pri kraju oniričke fantazije Merkur se praznih bijelih očiju nasmije dječaku i upita ga je li doista mislio da je on zatočen u cijevi termometra (živa, lat. *mercurius*, m. je jedini tekući metal), utješi ga i kaže mu da se uputio stazom tajni i da ga upamti, jer će se ponovno sresti u jednom velikom sjevernom gradu za vedre ledene zimske noći. I neka upamti njegovo ime HERMES SKEPTOMENOS (od gr. σκεπτόμαι, razmišljati, biti zamišljen), dakle Misaoni Hermes. U jednom od rijetkih Saviniovih tekstova koji se bave snovima (smatrao ih je inače stanjem smrti za života) vlada potraga za onim što stoji *iza* imena.

vi po tome kako su naručivali piće kod konobara koji se držao kao Neron i ukazivali mu pritom duboko poštovanje kakavo Levantinci gaje prema Francuzima” (*Isti* 1986: 104).

Drugi njegov boravak u Parizu započinje u ljeto 1926. Tada počinje slikati i pisati priloge za avangardne časopise, a u oktobru 1927. mu Jean Cocteau otvara prvu samostalnu izložbu u galeriji Bernheim. Tad uzima pseudonim Alberto Savinio, surađuje s Aragonom, Bretonom i likovnim kritičarom Georgesom Waldemarom i u časopisu *Bifur* objavljuje „Uvod u Merkurov život”.⁸ U Bretonovom časopisu *Le surréalisme au service de la révolution* objavljuje prozu „Zaljubljeni Ahil zamijenjen za Euergeta”.⁹ Predstavljen je kao kompozitor baleta i opera rođen u Grčkoj, jedan od najoriginalnijih talijanskih pisaca i slikara koji svojim slikarstvom namjerava ostvariti ono što Michaux postiže u poeziji: izmisliti novi jezik, a time i novi svemir.

Sluteći da će uskoro morati napustiti Pariz 1931. piše esej s talijansko-francuskim naslovom *Congedo in lingua. Paris-Silence* (Oproštaj na talijanskom. Pariz-Tišina). Njegov Pariz je grad željezničkih kolodvora, grad najrazličitijih stranaca, pa tako i onih s Balkana:

Jer, znajte dobro ovdje u ovom skupu kuća koje su na sjeveru omeđene trgom Opéra, na istoku velikim bulevarima, na zapadu ulicom Auber i na jugu ulicom Scribe; tu se nalazi – idealno središte i centralna točka cijele Balkanije – ovdje je svetište iz Delfa prenijelo svoje misterije, svoja ljekovita djelovanja na sržbu planinskih bogova i onog čuvenog *omphalosa* zahvajujući kojem je Balkanija s pravom zaslužila naziv pupka svijeta¹⁰ (*Isti* 1976: 249).

Zbog krize i obiteljskih prilika koncem 1933. vraća se u Italiju, ali francuska kultura i dalje trajno obilježava njegovo književno i figurativno stvaranje.

U svoju *Anthologie de l'Humour Noir* iz 1939.¹¹ André Breton ga je uvrstio kao jedinog Talijana među četrdeset i pet autora, predstavio ga

⁸ *Bifur* je izlazio dvaput godišnje, sveukupno je izašlo osam brojeva od maja 1929. do juna 1931. Saviniovo *Introduction à une vie de Mercure* objavljen je u broju 4, 31. decembra 1929. Časopis je imao inozemnu redakciju u kojoj su bili Bruno Barilli, Gottfried Benn, Ramón Gómez de la Serna, James Joyce, Boris Pilnjak i William Carlos Williams. Kao glavni urednik figurirao je dadaist Georges Ribemont-Dessaignes, stvarni je urednik bio Pierre Gaspard Lévy a tajnik redakcije Nino Frank.

⁹ Na talijanskom je taj rad objavljen u zbirci *Achille innamorato* (Savinio 1993).

¹⁰ Omphalos je simbolični kamen u Delfima, gdje je proročica Pitija izricala svoja proroštva.

¹¹ I u nacrtu antologije o kojem je već 1936. pisao Bromselu stoji Saviniovo ime. (Isotti Rosowsky 2004: 31) Pétaineov režim je antologiju zabranio te je bila u slobodnom

fragmentom iz „Uvoda u jedan Merkurov život” iz *Bifura* (Savinio 1950: 289–293) i, pored brata Giorgia, označio ga kao rodonačelnika nadrealizma: „Cjelokupna moderna mitologija koja je još u nastanku izvire iz dva, po svom duhu gotovo neodvojiva djela čiji su autori Alberto Savinio i njegov brat Giorgio de Chirico, djela koja su doživjela vrhunac uoči rata 1914.” (Breton 1950: 289). Savinio je to kasnije na svoj način komentirao u predgovoru svom polifonom romanu *Cijeli život*:

Jednoga dana godine 1937. u Parizu André Breton mi je pokazao jednu svoju stranicu gdje stoji kako u doba neposredno prije Prvog svjetskog rata na čelu one umjetničke forme koja će kasnije biti nazvana nadrealizmom stojimo moj brat Giorgio de Chirico i ja. Premda ne svojom krivnjom, začetnici nadrealizma bili bismo nas dvojica. [...] Nadrealizam kako ga ja vidim i koliko znam o njemu je prikaz bezobličnog, odnosno onog što svijest još nije usustavila. Što se tiče mog nadrealizma, ako o nadrealizmu uopće može biti riječi, on je upravo suprotan onome što smo rekli, jer se nadrealizam, kako to brojni moji tekstovi i mnoge moje slike dokazuju, ne zadovoljava time da prikaže bezoblično i izrazi nesvjesno, nego želi podariti oblik bezobličnom i svijest nesvjesnom (Savinio 2011: 11).

Uvod u Merkurov život izlazi 1945. u Parizu kao knjiga s numeriranim primjercima u nakladi Éditions de la Revue Fontaine, treći naslov u nizu “L’Age d’or” čiji je urednik, izdavač i prevoditelj bio Henri Parisot.¹² O Merkuru je pisao u natuknici “Baudelaire” u svojoj *Novoj enciklopediji* spomenuvši da već odavno razmišlja o grčkom bogu Hermesu, tako umornom od vlastite uzaludne besmrtnosti da je poželio postati smrtnik. U eseju objavljenom 7. januara 1945. u rimskom dnevniku *Il Tempo* piše:

Na obje strane mog pisaćeg stola odmaraju se dvije tirkiznoplave mape u kojima je već prije više desetina godina prikupljen sirovi materijal za *Noć mrtve ruke* (Notte della mano morta) i *Merkurov život* (Vita di Mercurio), dvije knjige koje mi svaka tri od pet dana viču slabašnim papirnatim glasom: „Napiši nas! Napiši nas!”, pa kad ih napokon budem napisao bit će mi dopušteno da izađem iz ovoga života bez pretjerane grižnje savjesti i s osjećajem da moj boravak na ovom svijetu nije bio uzaludan. Povremeno, kad bljesnu boje na ulici i podignem pogled na staklo, ispratim poneku djevojku, bicikl koji slobodno leti nizbrdicom, djevojku rasute kose i suknjice na vjetru, sličnu suvremenoj Artemidi (Savinio 1989: 95).

---

optičaju tek nakon 1945. Savinio je *Anthologie de l’humour noir* dobio u ruke tel 1949. preko Parisota.

¹² Henri Parisot (1908–1979) bio je prijatelj nadrealista. U ediciji “L’Age d’or” drugi je naslov bio *Une aventure de M. Dudron* Giorgia De Chirica. Više Saviniovih djela preveo je na francuski zajedno s autorom.

Savinio je smatrao svijet klasične starine poputbinom iz djetinjstva, a najdraži mu je bio bog Merkur. Rimski bog *Mercurius*, asimiliran s grčkim *Hermesom* bio je zaštitnik trgovine i putovanja, a atributi su mu bili kaducej, krilato pokrivalo za glavu i pijetao. Saviniovu preferenciju Merkura potvrđuju tri naslova, francuski *Introduction à une vie de Mercure*, prvi njegov talijanski naslov, potom igra riječi *Hermaphrodito*, koji je ujedno i mitološki Merkurov sin, gdje je Hermes u paru s Afroditom, boginjom ljubavi i, treći, nedovršeni filmski scenarij *Vita di Mercurio*.¹³ Krilati bog, zaštitnik čak i drumskih lopova, umorio se od besmrtnosti i hoće postati čovjek da bi iskusio smrt. I on se, poput drugih privilegiranih Saviniovih likova, pojavljuje u kasnijim tekstovima: „odjeven kao avijatičar, s kožnom kacigom, naočalama i u isto takvoj kožnoj jakni” (*Isti* 1989: 87), kao biciklist „koji zna voziti i po zidovima kao muha na kotačima, zna prelijetati zgrade, preskakati brda, trčati morem, kružiti oko oblaka, kao aluminijska munja proparati najvedrije, najčišće, najpraznije nebo” (*Isti* 1979: 12).

U *Uvodu...* je Merkur prikazan kao ogroman, patetičan bog, mramorna konkretizacija koju je rodilo nebo visoko tek nekoliko centimetara. Kako bi sišao s tog neba dovoljna mu je bila ispružena ruka mlade muške ‘primalje’, Onoga koji budi Bogo-ve. Zeusov sin je projekcija jedinstvene zemaljske autorove poligrafije, on je svojevrsni poštar s Olimpa, zaštitnik lopova, trgovine i vodič u sferi oniričkog, u davno sanjanom snu u kojem se umrli otac dvojice dječaka u Ateni počinje micati, kao što im se tada učinilo da se Hermesov kip u obližnjem muzeju budi i pokreće. Na početku, kovčeg iz Indije plovi po faraonskom moru, a zatim brod, ružičast poput nevinog djetešceta, plovi prema svojoj tragičnoj sudbini. Likovi su odjeveni u metalno ruho, krajolici napučeni piramidama i raznobojnim kvadrima, čak su i oblaci geometrijskih oblika, tu je i pocinčana riba, brod na kotačima, kao kakav morski autobus... Kad se oslobodi svih likova, Onaj koji budi bogove zastane sam u središtu noćnog kvadranta, pred fontanama koje umiru od žeđi i bjelinom kipa i, glasom koji mu se oteo nalik glasu zatvorenika kad zaziva majku, ponavlja dvaput: „Maurice! Maurice!”, nakon čega se Hermes polako budi (*Isti* 1995: 458). Merx (prema latinskom *merx, mercis*, f.= roba, trgovina, cijena) počinje slovcati: „Das”, „Texaco”, „Eco”, „Mobiloil”, imena važnih poduzeća u kontekstu ekonomske krize (Savinio piše

¹³ Filmski scenarij *Vita di Mercurio* datiran je 1949. i objavljen u knjizi (Savinio 1981: 26–29). Ne nadovezuje se na fantastičnu geografiju niti na skicirane likove iz *Introduction à une vie de Mercure* osim motiva ‘probuđenog’ kipa koji zatim, polu-živ, dovodi mladog Maurizia (analogno talijansko ime francuskom Mauriceu) u vrlo neobične i nezgodne situacije i, nakon kratkog života, opet postaje kip. Topografija je konkretna, talijanska, grad Verona i okolica.

1929.!). Onaj koji budi bogove biva zanesen tim etimološkim bogatstvom.¹⁴ Cijeli fragment obiluje igrama riječi i intertekstualnim pozivanjima na već spomenuta mjesta i situacije: mediteranski grad, brod-kovčeg, životinjski likovi koji se ponašaju kao ljudi. Mister Pard je leopard preobučen u elegantnog britanskog diplomata i evocira možda nekog od Saviniovih predaka.

Prema francuskim povjesničarima koji su istražili rodoslovno stablo obitelji De Chirico, njihovi su se preci u 17. stoljeću doselili u Carigrad iz Dubrovnika: “La famille De Chirico, originaire des regions balkaniques, implantée à Constantinople, puis émigrée depuis peu en Grèce, decouvrait avec l’unité italienne une patrie et une terre d’attache après des siècles d’une italianité mythique, sinon purement linguistique.”¹⁵ U više svojih radova Savinio spominje Balkaniju, a na jednom mjestu i carigradske Fanariote. Putovanje/plovidba odvija se u autobusu/brodu po gradu čiji tlocrt reproducira čovjekovu anatomiju, slijede spiritistička seansa sa žabom-medijumom i bijeg kroz čudnu cijev koja Onoga koji budi bogove dovodi u metafizički grad obasjan mjesecinom gdje se očekuje veliki događaj. Iz tog patafizičkog košmara izranja golemi mramorni božanski kip, koji se rađa iz neba visokog tek nekoliko centimetara i oglašava se banalnim slogovima, rječnikom moderne trgovine. Na kraju dolazi do obrata i vrtoglavog krešenda u kaosu poludjelih elektrona. U tom samouništavajućem pirotehničkom deliriju ostvaruje se trijumf Merkura–Hermesa, onoga koji je htio postati smrtan. Cijeli grad sudjeluje u trijumfu, vozila jure, vlakovi metroa četiri puta projure željezničkom mrežom, banke se urušavaju, stanovnici u pidžamama

¹⁴ Roman Toma Reissa *The Orientalist*, osobito poglavlja “Constantinopolis, 1921” i “Minarets and silk socks” osvjetljava neka tamna mjesta iz Saviniovog *Uvoda...* (Rajs 2014: 123–158). U Parizu su prognani vlasnici naftnih polja na Orijentu, Židovi i bijeli Rusi, trgovali tim papirima u elegantnim kafeima na Saint-Germain-des-Prés gdje se cjenkalo, a najveći kupci su bili predstavnici Standard oila, Royal Dutcha i drugih naftnih kompanija.

¹⁵ „Obitelj De Chirico, porijeklom iz balkanskih krajeva, nastanila se u Carigradu i u novije vrijeme odselila u Grčku, otkrila je s ujedinjenjem Italije domovinu i privrženost zemlji nakon stoljeća mitskog, drugim riječima isključivo jezičnog talijanstva.” Ondje su bili konzuli, dragomani, državni savjetnici i diplomati (Giovanni Lista u Tramuta 1995: 110). U vrijeme talijanskih rasnih zakona (proglašeni u Trstu 1938.), braća De Chirico bila su pod sumnjom zavidnih suparnika da su Židovi, pa nikada nisu javno potvrdili svoje orijentalno porijeklo. Unatoč izrazitom (u Saviniovom slučaju) posebno inovativnom autobiografizmu, oba su brata zadržala orijentalnu povijest obitelji u sferi privatnog, što s jedne strane ne čudi s obzirom na dva desetljeća talijanskog fašizma a s druge otvara prostor za istraživanje rasutih literariziranih fragmenata te intrigantne pozadine.

Iz talijanskog oblika prezimena Chirico izvedeno je naše prezime Kirigin (Šimunović 2006: 199) a u prvoj polovici 20. stoljeća bili su zabilježeni ovi oblici: Ciriecto (Zagreb), Čirko (Kastav, Zagreb, Pleternica), Kirik (Novska), Chireo i Chierego (Rijeka), Chierigo (Pula) (*Leksik prezimena* 1976: *passim*).

skaču kroz prozore, general strijelja vojnike... Sve utihne kad Hermesova mramorna noga dotakne tlo i on se, zajedno s Mauriceom, uputi prema ljupkoj garsonijeri koju je ovaj unajmio za svog božanskog prijatelja.

Uvod... se može čitati kao svojevrsan kolaž koji priziva slike i insistira na negaciji uobičajenog odnosa vremena i prostora u tekstu. Merkur je besmrtna a njegov demijurg Savinio već u naslovu najavljuje jedan od njegovih života (*une vie*), baš zato što teži smrti, što se želi izjednačiti s običnim smrtnicima. Saviniov *Jedan od Merkuriovih života* sastoji se od niza sekvenci ili slika, očituje se kao travestirani manijakalni autobiografizam ili kolaž (Sanguineti 1977: 405), montaža ili *patchwork* (Tramuta 2013: 19–20) u kojem se miješaju i ukrštaju teme podvrgnute autorovoj kritici. To su: povijest religija, očitovanje vjere u poetiku, vjere u ideologiju, u svrhovitost rata, u neupitne građanske vrijednosti i stereotipe. Pritom naslov sugerira i to da je riječ o biografiji, književnoj vrsti kojoj je Savinio, uz sveprisutnu autobiografsku rasutost, posvetio značajne radove. Preko ideja Heraklita, Schopenhauera, Weininger, Ibsena, Nietzschea, Klingerovih i Böcklinovih slika i Wagnerove i Regerove muzike Savinio dolazi do spoznaje da se priroda voli skrivati, da umjetnik traži ono nevidljivo, ono što je ispod vidljivog, što stoji iza zbilje, iza fizičkog. Posebnost Saviniove metode je u tome što je njegova ironija neodvojiva od osjećaja srama, a filologija postiže „najjači osjećaj srama” (Savinio 1989: 805) Parodirajući postupke nadrealista Savinio uvodi u talijansku književnost novu vrstu desakraliziranog autobiografizma i tajnu igu biografizma, igru za koju možemo pretpostaviti da nagovještava prisutnost jednog ili više obiteljskih predaka.

Nadrealizam je Louis Aragon vidio kao porok nastao zbog strastvenog i prekomjernog korištenja opojnog sredstva po imenu *slika*. Premda je Savinio odrekao svoju pripadnost nadrealističkoj poetici, nizovi slika u njegovim tekstovima ili platnima postavljaju se, slično nadrealističkim djelima, kao interpretativno iskušenje za one koji ih čitaju ili promatraju. U oba slučaja, i književnosti i slikarstva, Saviniovi prostori i likovi otvoreni su za interpretaciju i iz fizičkih prelaze u metafizičke, od prostora kuće, grada do krajolika i natrag, polazeći od uznemirujućih interijera s gigantskim namještajem, kvadrata ili pravokutnika iskošenih prozora iza kojih se naziru najneobičnije, morbidne ljudsko-životinjske figure. Pariška talijanistica Giuditta Isotti Rosowsky (Isotti Rosowsky 2004) smatra da je Saviniov način svodenja životnih pojava, stvarnih događaja, spleta ljudskih osjećaja i sukoba na nesvjesno i na iracionalne motivacije nespojiv s izvornim nadrealističkim odbacivanjem literature i, posebno, romana, artefakta po sebi i konstrukta koji zahtijeva red, za koji su nadrealisti smatrali da guši maštu. S druge strane, talijanski filolog Salvatore Battaglia (Battaglia 1993) smatra Savinia nadrealistom, ali nadrealistom građanskog statusa, a njegovu poetiku

definira kao antikonformistički metafizički civizam, odnosno nadcivizam, stav koji oblikuje novu, višu intelektualnu građansku svijest oslobođenog pojedinca. Jasno je da ova interpretacija koja predlaže svojevršno opravdanje Saviniovog postupka dolazi iz kulture koja je za vrijeme cijelog njegovog stvaralačkog razdoblja bila pod Croceovim utjecajem koji je marginalizirao sve vidove avangardne umjetnosti.

Saviniove autobiografske signale u književnom i likovnom opusu treba, naravno, interpretirati, ali pritom može biti od pomoći jedna izravna autobiografska referenca. U rubrici „Ogledalo” rimskog časopisa *La Fiera letteraria* u kojoj su pisci govorili o sebi i svom pisanju, rekao je sljedeće: „ja sam možda prvi pisac na svijetu koji je otkrio lom između uma današnjeg čovjeka i nove psihe prirode” (Savinio 1947). Odbacivši frejdoovsku teoriju i praksu, ali i dalje zainteresiran za psihizam oblika, ublažavao je, prevladavao razdor između čovjekove prirode i čovjekove psihe, podvojenosti koju je vidio kao napuklinu, kao ne-prostor u skladu s dostignućima moderne fizike, koja više nije razlikovala pokretno od nepokretnog i koja je počela promatrati neprekinuti protok energije u prirodi. U naizgled banalnoj rečenici „povijest jednog života počinje datumom rođenja” (*Isti* 1977: 99) on predlaže izjednačavanje vremena i mjesta rođenja (smatrao je bitnim što se rodio izvan Italije, u Grčkoj, zbog čega su ga mnogi smatrali Grkom!), datuma i rodnog mjesta, a ta je koincidencija prisutna na više mjesta u njegovom opusu u kojem se mnogostruko *ja* ‘seli’ u likove najrazličitijih imena, kao što su Animo, Aniceto, Carmelo, Münster, Omero Barchetta, signor Dido i anagrame svog pseudonima Savinio – Nivasio ili Visanio.¹⁶

Već sam spomenula da u *Tragediji djetinjstva* djetinje *ja* (*Isti* 1978) dekonstruira prostor stana, kuće, a kasnije se prisjeća višedimenzionalnih sekvenci koje taj stambeni prostor prikazuju u nadrealnom svjetlu i da je dijete za njega prirodni nadrealist, jer spaja ono što je inače nespojivo,¹⁷ jer

¹⁶ Jedan od likova, Nivasio Dolcemare (Slatkomore) je „lišen svakog nacionalizma, razriješio je što se njega tiče problem evropske federacije; a budući da svo zlo koje uništava svijet, svi grijesi koji zasjenjuju život, sve nesuglasice koje truju ljudsku zajednicu proizlaze iz činjenice da su ljudi, najvećim dijelom tek jedno jedincato i ne uspijevaju iz toga izaći, Nivasio Dolcemare koji sa svoje strane nije samo jedno nego je više toga objedinjenog, nalazi u toj pluralnosti širu i sigurniju ravnotežu i, također, fizičko opravdanje svoje šire mentalne otvorenosti, svoje veće slobode duha, svoje ‘lakoće’ koja toliko smeta i vrijeđa glupake, a to je samo najbolji i najzreliji plod jedne odgojene i mudre inteligencije” (Savinio 1989: 66).

¹⁷ Primjerak svoje *Kuće duhova* iz 1925. Savinio je poklonio Pirandellu s posvetom: „Luigiju Pirandellu / kao sin i učenik / ocu i učitelju / Alberto Savinio / Rim, svibanj 1925.” (Savinio 1995: 931–932). Savinioov osebujni humorizam temelji se na duhovitoj dosjetci koja najčešće proizlazi iz igre riječi a on je naziva „freddura”, dosjetka.

prepoznaje suprotnosti i osjeća ono što je obrnuto (*Isti* 1992: 131). U kasnijoj fazi djetinjstva pojavljuje se bog Kronos i javlja se spoznaja elementa od temeljnog značaja za budućeg slikara – najrazličitije vrste svjetlosti. Određen mjestom i vremenom Andrea De Chirico redefinira svoj egzistencijalni status: odbacuje vlastito ime i rodbinsku povezanost i postaje Alberto Savinio, ali će ga u javnosti u mnogim kasnijim prigodama povezivati i dalje sa starijim bratom, slikarom Giorgiom.

Spomenula sam da devetnaestogodišnji Savinio odabire Pariz kao prvo mjesto svog muzičkog i književnog izraza, a ta su prva iskustva filtrirana u romanu *Kuća duhova*.¹⁸ Topografske koordinate su precizne, kuća se nalazi u rue Saint-Jacques, a u originalu, gdje su sva imena talijanizirana, ulica nosi ime San Giacomo (*Isti* 1986: 14). Tu se manifestira svakodnevna čudovišnost u najrazličitijim vidovima: vizualnom, auditivnom, olfaktivnom i taktilnom. Ta čudovišnost postaje konstanta Saviniove proze i slikarstva s namjerom da se ismije takozvani dobri, stari, ali zapravo prašnjav i kvaran evropski građanski duh. Nakon prvog šokantnog romana *Hermaphrodito* iz 1918.¹⁹ pariška kuća iz ulice Saint-Jacques ne pripada više ljudskim kućama.

Prozori su, jednako kao i na kasnijim Saviniovim slikama, *topoi* u tekstu: kroz otvorene pravokutnike nazire se nebo, povjetarac njihove spiralne zaslone čini nalik zmajevima, s nekih se prozora vide jajolike glave bez očiju a s drugih nebulozni džentlmeni minijaturnih glava nestaju u trenu kad se spiralni zasloni beznadežno spuste, dok s drugog prozora dopire pjesma pobunjenih hodočasnika. Prozori Merkurove kuće bili su bijeli (to je bio atenski Arheološki muzej) a on je tu kuću napustio kako bi na obali rijeke sreo dječaka kojem je toga jutra umro otac (uspomena na očevu smrt je čest motiv u njegovoj prozi) i obećao mu da će se jednog dana njih dvojica opet

¹⁸ Kod naslova *La casa ispirata* pridjev 'ispirato' označava sjedište duhova, spirističko mjesto. Roman je tiskan u nastavcima u časopisu *Convegno* 1920. a kao knjiga izlazi 1925. Referiram se na izdanje Savinio 1986. U uvodu u zbirku Maupassantovih pripovjedaka iz 1944., kasnije objavljenom u knjizi, Nivasio Dolcemare prvi put doputuje navečer 25. veljače 1910. u vagonu treće klase iz Münchena na parišku Gare de l'Est (Savinio 1995b: 9).

¹⁹ Dvoznačni androgini Saviniov lik (i jezik romana je dvostruk, francuski i talijanski!) inspirirali su klasici Ovidije i Lukijan, humanist Beccadelli autor zbirke lascivnih epigrama *Hermaphroditus*, Luigi Pulci i Teofilo Folengo te francuski suvremenici koje je u svojoj recenziji iz 1919. nabrojao Giovanni Papini: Apollinaire, Jacob, Laforgue, Jarry, Villiers de l'Isle-Adam (Piscopo 1973: 78–81). Međutim, iako pisan u tehnici kolaža, *Hermaphrodito* nije imun od danka talijanskom nacionalizmu '20-ih godina kao i glorifikacije kolonijalnih osvajanja (*Isti*: 73–128). U člancima pisanim 1920–21. za rimski časopis *Ronda* (1919–1923) Savinio je bio vrlo kritičan prema novim evropskim književnim tokovima i kritizirao čak francusku suvremenu literaturu!

naći u velikom gradu na sjeveru (put koji je trebalo prevaliti od Mediterana do sjevernih gradova, Münchena, Pariza, Torina i Milana). U času susreta s Onim koji budi Bogove stanovnici grada u pidžamama skaču kroz prozore, eksplodiraju plinske cijevi, električne žice proizvode munje, brecaju zvona, čuju se tvorničke sirene, glavni vojni zapovjednik izdaje naredbu da se strijeljaju kopnene i morske trupe uz glasne povike odobravanja. U času kad mramorna Merkurova noga dotakne tlo taj kaos opet postaje nepomičan i tih, cijeli grad paradoksalnom minutom šutnje (britanski običaj odavanja počasti poginulim vojnicima) pozdravlja oživjelog boga, a on i njegov brižni bolničar zapućuju se prema iznajmljenom stanu. Da je Savinio uspio napisati cijeli roman, moglo bi ga se usporediti s *Hermaphroditom* i ostalom proznom produkcijom na talijanskom, no već sam uvod ukazuje na nov odnos spram Merkura i navještava novi pravac (prijateljstvo? rivalitet? sukob? kritiku rata? otkrivanje orijentalne obiteljske povijesti?) u kojem se naracija mogla razviti, paralelan mitu o pojavi Hermesa-Merkura koji se pokrenuo suprotno mrtvom ocu koji se 'okamenio', na čemu se temeljila Saviniova i De Chiricova metafizika.

U biografskoj knjizi *Pričajte, ljudi svoju priču* među 14 protagonista, dva su Grka: Eleftherios Venizelis (1864.-1936.) i Lorentzos Mavilis (1860–1912). Venizelosa je Savinio vidio u Ateni 1906. i kasnije u Parizu 1911. u jednom pariškom salonu i ta dva važna politička trenutka (drugi uoči Balkanskih ratova) kristalizacija su njegove pojave kao „zborovođe” (“cho-ri-gos”), glasa koji odjekuje kao davna uspomena na slučajno zapamćen dječji zbor iz planinske seoske škole. Druga osoba je Lorenzo Mabili (kako ga transkribira Savinio), rođak s očeve strane koji je živio na Krfu i kojeg je obitelj posjetila na odlasku iz Grčke 1906. godine. Mabili se kao dobrovoljac borio u Prvom balkanskom ratu i 1912. je dao život za „svoju voljenu Grčku” (*Isti*: 158). U Krfu stoji mramorni spomenik „pjesniku i rodoljubu Lorenzu Mabiliju” (*Isto*). Savinio se pita nije li Mabili bio još jedan od iskorijenjenih, poput Apollinairea, koji se borio za Grčku, za narodni jezik, bio aktivan patriot.

Balkan i razmišljanja o njemu prisutni su u brojnim novinskim priložima objavljenim između 1943. i 1952. (Savinio 1989), posebno u tekstu „Glad u Ateni” iz 1944. (*Isto*: 64–76). Nivasio Dolcemare mora zbog vlastite sigurnosti napustiti stan u Rimu i smjestiti se kod rođaka u drugom dijelu grada. Kad u listu *Osservatore romano*, jedinim novinama kojima vjeruje, pročita da je prošlog mjeseca u Ateni osamsto ljudi umrlo od gladi, prisjeti se atenskih jela: „bakalika, mezelikia, orektitka, tulumissio, mizitre, lachanopolia, bamia, psomadica, carvelia, franzole, manavika, cantaloups, rodites, magheria, maghe ras, armi psilo, kebab, iman-baildi, svinghi, galacttopolia,

kaimak, malebi, rizogala, kuluma, scordalia, zaharoplasteion, cormos, lepsia (=tepsia), baklara (=baklava), datai, ekmek-kataif, barbunia, psomi.”

U tekstu „Kataif” napisanom četiri godine kasnije sjeća se dolaska u Solun u ljeto 1917. s vojskom koja se borila zajedno s „francuskim, engleskim i srpskim trupama” (*Isto*: 860). Dok je s drugom pio *varin glicon* na trgu Nezavisnosti prišao im je beskućnik, klošar zvan Kataif, jer je bio nalik orijentalnom kolaču.

Kad bi se na tragu imagoloških studija pokušalo odgovoriti na pitanje kako Savinio vidi Balkan, odgovor ne bi bio jednoznačan. Balkan je bio njegov svijet do petnaeste godine i njemu umjetnik Savinio mnogo duguje. Njegov primarni pogled na svijet utemeljen je na individualnoj viziji i elaboraciji klasičnog svijeta, konkretnog i realnog u uspomenu. Balkan je za njega bio i prostor gdje su grobovi njegove male sestre koju nije upoznao i oca, potom prostor kojem pripadaju povijesne ličnosti kao što su Venizelos ili Mavili. Neki su Saviniovi stavovi, međutim, prožeti orijentalizmom: „Pomisao na zemlje koje se nalaze na drugoj strani Jadrana: Albanija, Balkanija, Orijent, Turska, zamračuje, rastužuje, ‘zatvara’ moje raspoloženje” (*Isto*: 1275). Ali, što je ovdje Balkanija? Dalmacija, Grčka? Zašto strah, tjeskoba? Saviniov orijentalizam može se razumjeti kao strepnja od rasnih zakona proglašanih 1938. u Italiji, kad su se mnogi ponadali da će braća De Chirico zauvijek nestati s umjetničke scene. Saviniova je imagologija otvorena, podložna preispitivanju, nikad fiksna, Grčka je za njega središte Balkana, limes između istoka i zapada. Izgleda da su preci porodice De Chirico došli iz Carigrada, preko Dubrovnika, na prostore današnje Italije. Morao je to znati ovaj Mediteranac, pisac, slikar i muzičar, za kojeg i danas vrijedi da je u matičnim umjetnostima ponajveći stranac.

BIBLIOGRAFIJA

- Battaglia, Salvatore. 1993. U: Savinio, Alberto. *Torre di guardia*. Palermo: Sellerio.
- Leksik prezimena u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj*. 1976. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Piscopo, Ugo. 1973. *Alberto Savinio*. Milano: Mursia.
- Reiss, Tom [Rajs, Tom]. 2014 *Orijentalista*. Prev. Vladan Stojanović. Beograd: Vulkan.
- Sabbatini, Marco. 1997. *L'argonauta, l'anatomico, il funambolo. Alberto Savinio dai Chants de la mi-mort a Hermaphrodito*. Roma: Salerno editrice.

- Sanguineti, Edoardo. 1977 *Alberto Savinio*. U: *Studi sul surrealismo*, Roma: Officina, str. 405–431.
- Savinio, Alberto. 1947 „L’ottovolante. Scrittori allo specchio”, *La Fiera letteraria*, Roma, 20. 2. 1947, str. 8.
- Savinio, Alberto. 1950 [1929] „Introduction à une vie de Mercure”. U: Breton, André. *Anthologie de l’humour noir*. Paris: Éditions du Sagittaire, str. 291–293.
- 1976 *Souvenirs*. Palermo: Sellerio.
  - 1977a [1941] *Infanzia di Nivasio Dolcemare*. Milano: Adelphi.
  - 1977b [1942] *Narrate, uomini, la vostra storia*. Milano: Bompiani.
  - 1977c *Nuova enciclopedia*. Milano: Adelphi.
  - 1978 [1939] *Tragedia dell’infanzia*. Torino: Einaudi.
  - 1981 „Vita di Mercurio”. U: *Il sogno meccanico*. Ur. Vanni Scheiwiller. Milano: Quaderni della Fondazione Primo Conti; Libri Scheiwiller, str. 26–29.
  - 1986 [1925] *La casa ispirata*. Milano: Adelphi.
  - 1989 *Opere. Scritti dispersi tra guerra e dopoguerra (1943–1952)*, ur. Leonardo Sciascia i Franco De Maria, Milano: Bompiani.
  - 1990 [1929] *Introduzione a una vita di Mercurio*, prev. Maurizio Enoch, ilustracije Luigi Ontani, Brescia: Edizioni l’Obliquo.
  - 1993 [1938] *Achille innamorato*. Milano: Adelphi.
  - 1995 [1929] „Introduction à une vie de Mercure”. U: *Hermaphrodito e altri romanzi*, ur. Alessandro Tinterri, Milano: Adelphi, str. 439–460.
  - 1995a [1918] *Hermaphrodito e altri romanzi*. Adelphi: Milano.
  - 2011 [1945] *Tutta la vita*, Milano: Adelphi.
- Šimunović, Petar. 2006. *Hrvatska prezimena*, Zagreb: Tehnička knjiga.
- Tramuta, Marie-José. 1995. „Savinio et l’autre. Étapes d’une identification surmontée”. *Figures de l’Autre*, ur. Marielle Colin, Caen: Centre de recherche en langues romanes Université de Caen, str. 107–119.
- 2013. *Alberto Savinio – Giorgio de Chirico ou le rêve de Mercure*. Toulon: La Nerthe.